

Ablonczy Balázs: Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Pozsony, Kalligram, 2011, 288 p.

A történelem, különösen tájainkon, meglehetősen átpolitizált, s egyben mosolytalan tudomány, amelynek a motivációját hol a nemzetmentés, hol a mítoszteremtés, olykor meg csak a pénzkeresés jelenti. Ritka kivétel az, amikor a történeisztt a múlt megismerésének őszinte szándéka mellett leginkább saját emberi kíváncsisága, a körülöttünk levő tűnő világra való rácsodálkozása vezet. Ablonczy Balázs könyvének olvasása közben mégis valami ilyesmit éreztem, s azt, mintha a szerzőt a csaliton keresztül átsuhanó vad nyomát kutató vadász ösztöne vezetné. Amikor a vad utáni hajszá célja már nem a vad elejtése, hanem maga a vadászószton kiélése, a NYOMkeresés izgalma.

S mint ahogy a jó vadász esetében is igaz, hogy szereti a vadat, ez érvényes Ablonczyra és témáira is, hiszen a szövegekből teljesen világos (s ezt a szerző tudatosan vállalja is), hogy valamennyi témához személyes kapcsolat fűzi. Ha más nem, egy-egy személyes találkozás, egy-egy kirándulás élménye, Selmezbánya téli fényei, a Fiume felé kanyargó vonat hangulata. Valami olyasmi, mint amilyen élmények annak idején Cseh Tamást a régi balatoni nyarak vagy a krakkói gyors hangulatának megéneklésére ihlették.

A Kalligram Kiadó által kiadott kötetbe 10 korábban (2005 és 2010 között) már megjelent dolgozatot sorolt be a szerző, amelyeket három hívószó köré csoportosított. Ezek közül az elsőt nem túl fantáziadús névadással a „magyar-szlovák”-nak elnevezett fejezet képezi. Ide ugyanis négy olyan tanulmány került, amelyek mindegyike a két világháború közötti Szlovákiához/Felvidékhez köthető. Itt és most nem véletlenül használom az érintett régió kettős megnevezését, hiszen maguknak a tanulmányoknak is lehet az egyik olvasata az, hogy miként lesz a Felvidékből Szlovákia, illetve miként él tovább a virtuális Felvidék az onnan leszármazott selmeci, sárosi fejekben. A négy tanulmányból egynek Sáros megye letűnt világa, egy másikkal Selmezbánya hajdani multikulturalitása a témája, a harmadik a

többses identitás kényes, ám fölöttébb érdekes jelenségét, a negyedik pedig a szlovák „rengátok” kérdését járja körül – olvasmányosan, izgalmasan, elgondolkodtatón.

A *Virtuális vármegye: Sáros, 1920–1940* című írás, mint azt alcíme is jelzi, a sárosi emlékiratok szubjektív mozaikkockáiból kívánja rekonstruálni Sáros megye Mikszáth által megteremtett mitikus világát. Ablonczyt persze nem a mítoszok megerősítése vezérli, hanem sokkal inkább annak a folyamatnak a megragadása, amely során a köztudatban rögzült kép felépült, a virtuális Sáros létrejött. S közben persze olyan kérdésekkel szembesít bennünket, mint a sárosi multietnikus világ valósága, illetve Sáros államfordulat utáni metamorfózisa. Vagyis kötelező olvasmány mindenkinek, aki többet akar megtudni erről a hajdan erős magyar kultúrával rendelkező régióról, mint azt a történelemtudományok lehetővé teszik. S hogy még többet tudjunk Sárosról, s különösen a Mikszáth által megírt sárosi dzsentrimentalitásáról, olvassuk el hozzá Darkó István *Áll a bál* című elbeszélését, amely egy az államfordulat utáni talán utolsó sárosi megyebálon játszódik.

A további három tanulmányból – bár Selmezbánya hozzám is meglehetősen közel áll – talán a kicsit rejtélyes címet viselő *Örzöket* érdemes kiemelni, amelyben a szerző a különböző nemzeti identitások határain mozgó, az egyik identitásból a másikba tartó, vagy épp szándékosan a „senki földjén” tartózkodó egyének példáit mutatja fel három sajátos életsorson keresztül: a herceg, a levéltáros és az orvos pályáját bemutatva. Bár mindhárom szereplő – a felvidéki magyar nemességet a szlovák nemzet testébe visszavezetni kívánó Odescalchi Livio herceg, Baker Béla selmecilevéltáros és Atlasz Béla bártfafürdői orvos – története rendkívül érdekes, esetükben mégis az általános érvényű tanulságok fontosabbak. Leginkább az, hogy az a fajta nemzeti kizárólagosság, amely a Kárpát-medence 19. és 20. századi világról a fejünkben él, nem minden esetben érvényes. Mint ugyanis Baker Béla esete is jelzi, a morvaországi apától származó tisztes levéltáros magát leginkább Adalbertként identifikkálta (amely a német identitást erősíti), s gyakran publikált is német

lapokban. Barátai viszont Bélaként ismerték, s az államfordulat utáni évtizedekben köztudomásúlag ő volt Selmec magyar vonatkozású emlékeinek a leghűségesebb védelmezője és őrzője. Magyar nyelvű sírja azonban a selmeci temetőnek abban a részében található, ahol a város szlovák nemzetébresztői kaptak helyet. Persze Ablonczy nem dönteni akar Baker helyett – hiszen Baker annak idején döntött: ő selmecebányai volt és maradt –, az ő szándéka inkább a kisördögéhez hasonló, aki a kételkedés lángját élesztgeti bennünk, s arra biztat bennünket, hogy szabaduljunk meg a sztereotípiáinktól, s merjük észrevenni a világban a szabálytalant, a nem szokványosat, az egyedit, vagyis fedezzük fel, hogy a körülöttünk levő világ sokkal rétegzettebb és összetettebb, mint azt általában gondoljuk.

A kötet második, *Elűzöttek* címet viselő szerkezeti egységét három olyan írás alkotja, amelyeket az köt össze, hogy főszereplők az 1918/19-es fordulatot követően az elszakított területekről a trianoni Magyarországra menekülő, ám elhagyott régiójukhoz továbbra is ragaszkodó egyének, csoportok. A selmecebányai akadémia emlékét érző és újraélesztő soproniak, a Szepességéről Budapestre került és ott egy külön szepességi világot „működtető” értelmiségiek, a fővárosba áttelepült Alsó-Fehér vármegyei tisztviselők. Annak a több százezer menekültnek – többségében magyar etnikumúnak, illetve a magyar állameszméhez szorosan kötődő más anyanyelvű polgárnak –, akik 1918 végétől hol az erőszaknak engedve, hol önszántukból hagyták el az idegen megszállás alá került volt magyarországi területeket, máig feldolgozatlan a története. Egy-két rövidebb tanulmányon kívül (a szlovákiai vonatkozásban lásd például Szűts István Gergely: Sikerek, kompromisszumok és kudarok a felvidéki menekültek integrációs folyamataiban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 12. évf. [2010], 4. sz. 3–24. p.) átfogó elemzés nem született a témában, így nemcsak azt nem tudjuk pontosan, hogy kik, hányan és miért menekültek, de azt sem, mi lett velük, hogyan zajlott le az integrációjuk a trianoni magyar társadalomba. A menekültekkel kapcsolatos számos megválaszolatlan kérdés közül Ablonczy Balázst elsősorban nem a

kvantitatív mutatók érdeklik, hanem sokkal inkább annak a megragadása, hogyan próbálták éltetni és működtetni a menekültek csoportjai az elveszett, Trianon előtti világokat. Hogyan élt tovább a selmeci akadémia eszménye Sopronban, milyen informális hálózatot működtettek a volt szepességek Budapesten, miként próbálták újraéleszteni a volt Alsó-Fehér megyei vármegyei tisztségviselők a megyei törvényhatóságokat akkor, amikor maga a megye már nem is létezett. Mindhárom esetben egyfajta virtuális világ felépítéséről tudósít a szerző, a maga rendkívül élvezetes, de mindig szakszerű és főleg hiteles stílusában.

A harmadik, *Más égtájak* címet viselő fejezet három írása ismét megannyi tanulságos történet. Az első a csehszlovák demokrácia magyarországi szimpatizánsaival foglalkozik, s mint jelzi: a masaryki állam magyarországi recepciója alapvetően kudarcos történet. A második pedig, amely a *Védkunyhó* címet viseli, a nemzetépítés egy sajtos formáját, a visszacsatolt Erdély idegenforgalmi fejlesztésének egyes elemeit vizsgálja, s számomra leginkább azért érdekes, mert felhívja a figyelmet a Szlovákiával/Felvidékkel kapcsolatos historiográfiai lyukakra. S arra, hogy olykor nem árt elszakadni a történetírás hagyományos témáitól, s olyan részterületekre is ráirányítani a figyelmet, amelyek látszólag perifériális jelentőségűek, de amelyek talán épp ezért hordoznak magukban sok-sok tanulságot.

A kötet befejező írása, a jelen recenzens egyik kedvence, *A kikötő alkonya* címet viseli, s a fiumei magyarok két világháború közötti helyzetét vizsgálja. Hogy a jobbnál jobb írások között miért ez a kedvencem, arra nem könnyű válaszolni. Talán az egzotikuma miatt, hiszen a felvidéki és erdélyi világot – úgy gondolom – többé-kevésbé értem és érzem. Fiume azonban elsősorban nem földrajzilag van távol, hanem mentálisan. Nem illik bele abba a sablonba, amely alatt a Trianonban elveszített világot elképzeljük, amely leginkább a Hargita oldalában fát vágó népviseletbe öltözött székelyekből, a kassai korzón sétáló polgárokból és más tradicionális jellegű mozaikokból áll össze. Fiume – a legtöbb magyar már azt sem tudja, hol keresse ezt a várost,

hiszen ilyen név alatt még a térkép sem mutatja – azonban ismeretlen világ, fejünkben csupán a név él, tartalmát elképzelnünk már nem tudjuk. Ezt az ismeretlen világot mint meganyanyit építőközből rakja ki előttünk a szerző, aki, bevallom, engem ismét elvarázsolt azzal a hihetetlen ösztönével (vagy csupán sokat ült könyvtárban), amellyel megtalálta, kiszimatolta azokat a forrásokat (most a gazdag levéltári anyagot tegyük félre), akár a fiumei hajózással foglalkozó honlap, akár egy volt ottani tisztviselő visszaemlékezése, amelyekből újraépíti a város magyar világát. Többet azonban bűn volna a tanulmányról elárulni, inkább el kell olvasni.

Hogy Ablonczy Balázs kötete mitől más (több), mint a hasonló történelmi kötetek? Talán a fentebb már jelzett személyesség és a felhasznált források miatt. A „hagyományosnak” mondható hivatalos eredetű levéltári források mellett ugyanis a szerző jelentős mértékben merített a szépirodalomból, nemkülönben a személyes jellegű narratív forrásokból, amelyek hihetetlen módon élővé teszik a történeteit. Tanulmányai ezáltal nem válnak szobrokká merevedett nagy történelmi személyiségeknek a japán nő-színház merevségét időző felvonultatásává. Ablonczy világát hűvér emberek alkotják, akikről olykor személyes dolgokat is megtudunk, s így példaértékű történeteik még inkább hitelessé válnak.

Ez a kötet is bizonyítja azt, hogy nem a nagy témák adják egy-egy munka súlyát. Ezek az írások ugyanis egy-egy apró emlék, mozzanat, hangulat kibontása által adják hiteles és érvényes, ám nem kizárólagos olvasatát a múltnak. S bár a szerző a Teleki Pálról szóló monográfiájával jelezte, hogy a „nagy témák” sem idegenek tőle, a jelen kötet számomra mégis annak az igazolása, hogy a pozitívista szellemiségű alap kutatások helyett, Ablonczy Balázs igazi hangját inkább a múlt értelmezésének lehetőségeit boncolgató írások, a kutatott témák személyes hangú megközelítése, az apró mozzanatok mélyelemzésszerű kibontása jelenti.

Végezetül, ha azt kellene egy mondatban kifejeztem, mi is ez a könyv, azt mondanám, nem múltíratás, hanem múltkeresés: vadászó ösztön és intellektuális remegés. A többi „csak

szakma” – abban pedig Ablonczy Balázs igen csak otthon van. Ha tehát a közeljövőben a Szepesség és Sáros ködös vidékein keresztül Lengyelország irányába utaznának egy zakatoló gyorsan, hallgassanak Cseh Tamást, s közben olvassák Ablonczy Balázs könyvét.

Simon Attila

Andrássy György és Vogl Márk (szerk.): Az emberi jogok és a nyelvek. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010, 182 p.

Jelentős, a szlovákiai magyar közvélemény számára is értékes eredményre jutó kötetet jelentetett meg egy évvel ezelőtt a Pécsi Tudományegyetem. Már a tanulmánykötet címe jelzi, hogy globalizálódó világunk és az európai egyesülés folyamatának egyik alapkérdésével foglalkozik: az emberi jogok és a nyelvek viszonyával.

A kötet egy 2008-ban Pécsen tartott szimpózium anyagát teszi közzé gondolkodásra ingerelve mindenkit, aki úgy véli, hogy a nyelvi sokszínűség az emberiség alapértékei közé tartozik. Egyszóval az emberi jogok és a nyelvek bonyolult viszonyát boncolja a kötet. Ezt pedig csak úgy tehetik a szerzők, hogy a nyelvi jogok emberi jogi természetét vizsgálják. A vizsgálat rendszeressége adja a kötet egyik erényét.

Az első tanulmány Kovács Péter tollából *A kisebbségvédelmi egyezmények kontrollmechanizmusának hatékonyságáról – gondolatok a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája értelmében vállalt kötelezettségek végrehajtásának ellenőrzéséről* címet viseli.

A szerző egyike a karta megfogalmazóinak, s tanulmányában számba veszi a dokumentum kapcsán megszületett országjelentéseket. Végkövetkeztetése, hogy „a nemzetközi szerződéseket nem megalkotni, hanem végrehajtani nehéz. Itthon is, külföldön is”. Tehát Strasbourgban nézve a magyarországi kép sem ideális. A tanulmány ugyanakkor nagyobb figyelmet fordíthatna a végrehajtás problémáinak egyikére. Nevezetesen arra, ha

az adott ország euroatlanti integrációjának megkönnyítésekor tett vállalásait nem pusztán nem teljesíti, hanem nem is akarja. Csak annyit tesz, amennyit az adott helyzet kikényszerít belőle. A többit pedig diplomáciájára bízta. Ez a helyzet ugyanis tipikus példája annak a jogi problémának, amikor is a törvény szövege mögül hiányzik a tartalmának megfelelő értékrend. Ami egyben az emberi jogok érvényesülésének egyik alapproblémája térségünkben.

A második tanulmány szerzője a szlovákiai magyarok körében jól ismert nyelvész, Kontra Miklós. Tanulmányának címe: *A nyelvi genocídium fogalma és magyarországi megvalósulása/megvalósulásai*.

Kontra a térségünkben megszokottaktól eltérően mindenekelőtt a saját háza táját szeretné tisztába tenni, és magyarországi példákkal operálva mutatja be a nyelvi genocídium mibenlétét. Ezzel pedig morális értelemben tesz eleget az emberi jogok által megkövetelt univerzalizmusnak. Annak az univerzális értékrendnek, amit olyannyira hajlamosak elfeledni a egyes államok – felénk, Közép-Európában különösképpen –, nevezetesen hogy az emberi jogok egyetemesek, s ennek okán nem csak mások sértik meg őket. Kontra a nyelvi genocídium fogalmának értelmezéséhez Tove Skutnabb-Kangas érvét használja. Ennek lényege, hogy a nyelvi genocídium nemcsak közvetlen állami erőszakkal, hanem pszichológiai eszközökkel is elérhető. Tudniillik pszichológiai eszközökkel is kényszerítik az adott társadalmi csoportot, hogy azonosuljon a domináns társadalommal. Kontra szerint a nyelveket rendszerint megölik, nem pedig természetes halállal múlnak ki.

Trócsányi László és Juhász Hajnalka a nyelvhasználat szabályozását tekinti át egyes nyugat-európai országokban, bemutatva az egynyelvűség és a többnyelvűség példáit, valamint azt is, hogy a nyelvi jogok miként változtak a kiválasztott országokban.

Nádor Orsolya tanulmányában a nyelv szabadságot vizsgálja, de többségi szemmel. A nyelvek és az emberi jogok viszonyának szempontjából külön figyelmet érdemel, ahogy a szerző tanulmányának kulcsfogalmát, a nyelvi szabadságot definiálja. „Mi jellemezi a nyelvi

szabadságot?” – teszi fel a kérdést. „Mindenekelőtt az, hogy a nyelveket beszélők szabadon, a kommunikációs céljuknak és világlátásuknak megfelelően alakítják mind grammatikai, mind lexikai, mind pragmatikai szempontból.” Tehát Nádor Orsolya számba veszi a nyelv szabadság és a nyelvvideológia viszonyát, ahol is Lanstyák István felosztását alkalmazza, aki nyolc nyelvvideológia-csoportot különít el. Ugyanakkor maga mindenekelőtt a beszélők egyéni nyelvhasználati szabadsága szempontjából értelmezi ezt a viszonyt. A nyelvhasználat emberi jogi közelítésmódja szempontjából alapvető fontosságú az ilyen értelmezés. Az emberi jogok ugyanis természetükénél fogva az egyén jogai.

A szerző egyik fontos megállapítása: „Sok évszázad sokféle nyelvi együttélése bizonyítja, hogy a nyelv szabadságot, ami minden ember természetes joga kellene, hogy legyen, a többség akarata nélkül nem lehet érvényesíteni.” Nádor Orsolya ennek okát úgy fogalmazza meg, hogy „a nyelv szabadság foka, kiterjedése és az adott társadalomban uralkodó nyelvi ideológia szoros összefüggésben van”. A szerző következtetése nyilvánvalóan helyes, ugyanakkor az emberi jogok morális lényege alkalmas ad kiterjesztésére. Az uralkodó ideológia ugyanis csak a mögötte rejlő értékrend fényében létezhet. Tehát más nyelvekkel szemben nem pusztán a hatalmat uralók ideológiája lehet nyelvbarát vagy nyelvellenes, hanem egyben az értékrendjük is ilyen. Mások nyelv szabadságának védelme vagy korlátozása, sőt eltiprása értékrendi szempontból már az olyan kérdések közé sorolandó, amelyek a modern alkotmányos demokrácia alapjait érintik. És így nyilvánvalóan emberi jogi relevanciával is bírnak. S köztük a polgári jogokat is érintik. Azaz nyelv szabadság nélkül az állam polgárainak egyenlősége sem lehetséges.

A kötet végére került a vitaindító tanulmány. Az írás a *Nyelv szabadság – Egy elismerésre váró emberi jog?* címet kapta. A szerző, Andrassy György az emberi jogokat az alábbi módon értelmezi: „Az emberi jogok, legalábbis a szabadságjogok, ahogy én látom, voltaképpen azt mutatják meg, azt írják körül, hogy mi emberek mit tudhatunk a magunkénak, mit tekinthetünk a sajátunknak, a tulajdonunk-

nak, nem abban az értelemben, ahogy erről a sztoikusok gondolkodtak, de nem is abban az értelemben, ahogyan ezt a jogászok látják. Hanem abban az értelemben, ahogyan a »tulajdon« szót Locke használta a polgári kormányzatról szóló második értekezésének locus classicusán, a tulajdon fogalma alá vonva az emberek életét, szabadságát és vagyonát.” Andrassy szerint az emberi szabadságjogok tanai, deklarációi, dokumentumai „voltaképpen egy sajátos tulajdonelmélet ilyen vagy olyan formában történő kifejezéseinek tekinthetők”. A szerző megállapítja, hogy „nyelv nélkül valószínűleg nem lenne lehetséges emberi élet, hogy nyelv nélkül bizonyosan nem lenne lehetséges magasabb szintű emberi gondolkodás, hogy nyelv nélkül bizonyosan nem létezhetne – egyebek közt – tudomány, kultúra, irodalom, filozófia, s hogy nyelv nélkül bizonyosan nem létezhetne az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata sem”. Ebből a gondolatmenetből eredezteti azt a megállapítását, hogy a nyelv alapvető érdek. Következésképpen „nem lehet következetes az emberi jogok egyetlen olyan értelmezése sem, amely nem ismeri el a saját nyelvhez, a saját nyelv kifejezéséhez, használatához és megváltoztatásához való jogot, más szóval a nyelv-szabadsághoz való egyetemes emberi jogot”.

A nyelv tulajdonként való értelmezése azonban nemcsak megnyit, hanem le is zár egy lehetőséget. Nevezetesen azt, aminek a következménye a szerzőnek az fenti megállapítása, hogy nyelv nélkül nem létezhetne magasabb rendű emberi kultúra, az emberi jogok eszméjét is beleértve. Ennek az individuális alapját ugyanis az emberi önazonosság, tehát az ember ember mivoltának tudata adja. Nyelv nélkül pedig az emberi önazonosság sem létezhetne. Nélküle pedig az ember sem. Legfeljebb biológiai értelemben beszélhetnénk valamiféle élőlényről, amelyik morális értelemben véve nem volna ember. A nyelv tehát több mint tulajdon, több mint alapvető érdek, a nyelv az ember lényegének egyik alapeleme.

Ám nemcsak az embernek mind olyannak, hanem az egyes konkrét egyéneknek is külön-külön. Az emberi személyiség sem képzelhető el nyelv nélkül. S még ha a nyelv nem az egyet-

len kifejezési formája is személyiségünknek, ám nyilvánvalóan az egyik előfeltétele. Nyelv nélkül nem tudna öntudatra ébredni az egyén. Sem saját maga, sem pedig mások előtt.

Ezért állítható, hogy nem mindegy, milyen nyelven kap jogot s lehetőséget saját személyisége fejlesztéséhez az egyes ember. Hiszen alapvető különbség van anyanyelve és a további nyelvek közt. Éppen ebben az összefüggésben bűvík meg a nyelvi jogok emberi jogi értelmezésének egyik pillére. Nevezetesen az a hátrány, amelyiket az a személy szenved el, akit az államhatalom rákényszerít, hogy anyanyelve helyett egy másikat használjon.

A másik pedig éppen a már említett magaskultúrában rejtőzik. Ha az állam az egyik nyelven és az állampolgárai egyik csoportja által művelt magaskultúrát támogatja, közben pedig háttérbe szorítja a többiek által művelni szándékoltakat, akkor diszkriminálja polgárai egy részét. Ám a magaskultúrának csak egy része rendelkezik nyelvi jelleggel. A nem nyelvi jellegű része – pl. zene, képzőművészet – nem kevésbé fontos eleme az emberi fejlődésnek. Ám jelentős részük – Ernest Gellner felfogása szerint a nacionalizmus születésének legfontosabb elemei – következtetésképpen szerintünk az egyén nemzeti identitásának is része. Mint ahogy anyanyelvének modernizált, tehát nemzeti változata is.

Ám a nemzeti jogok emberi jogi értelmezéséhez nem elegendő szabadságjogként tekinteni e jogokra. Hiszen érvényesítésükhöz nem elegendő az állami beavatkozástól való meg szabadulás, hanem állami segítségre van szükség. A nemzeti és benne a nyelvi szabadságnak a pozitív szabadság tartományába is bele kell tartoznia, különben érvényesíthetetlen. Az állam által biztosított pozitív szabadság ugyanis a többséget megilleti, csak a kisebbséget nem. A kisebbség nemzeti szabadságjogait túrni fogja ugyan az állam, ám segítséget nem vagy alig ad kultúrája fejlesztéséhez, s benne nyelve intézményes, a többségével egyenrangú használatához. Ha pedig nemzetközi kényszer nehezedik rá, akkor arra ügyel, hogy a kényszer okán tett engedmények akkorák legyenek, amelyek megadása továbbra is hátrányban tartsa a kisebbség nyelvét s kultúráját.

Az úgynevezett engedményekről folytatott vita és a megadásukért gyakorolt nyomás fontos ugyan, hiszen legalább némiképpen gyengíti a másik nyomást, az asszimilációsát. Ám a lényegben, a kisebbségek beolvadásának s a homogén nemzetállam létrehozásának szándékán nem változtat. Ezért tényleges közeledés helyett beépül a nemzeti harc eszközei közé.

A nyelv tehát az emberi önazonosság előfeltétele. Aligha vonható kétségbe, hogy az ember ember mivolta nélküle elképzelhetetlen. (Még ez az állítás, valamint ennek tagadása sem lehetséges nyelv nélkül.) A nyelv tehát az emberi mivolt egyik lényegi eleme. Vagyis megfelel annak a feltételrendszernek, amelyet a felvilágosodás morálfilozófusai szabtak az emberi természetnek. Nélküle nem képzelhető el az ember racionális lényként. Hiszen a nyelv a racionális gondolkodás eszköze. Ám a pszichológia megszületésével a felvilágosodás szemléletmódjához azt is hozzá kell tennünk, hogy emocionális lényként sem. Hiszen érzelmvilágunknak szintén van nyelvi formája, még ha nem nyelvi is.

Kovács Péter – Andrásy György tanulmányához fűzött észrevételeiben – szkeptikusan tekint az államok abbéli hajlandóságára, hogy jogalkotásuk jelentősen elmozduljon a nyelvek egyenjogúsítása felé. Részben jogos a szkepticizmus, noha ellenirányú mozgások is vannak. Ám a helyzet megváltoztatásához a nacionalizmusok jelenbeli állapotát kell megvizsgálni, pontosabban azon fajtáinak jellegét és elterjedtségét, amelyek saját nemzetüket tekintik a legfelsőbb morális értéknek. Valamint annak lehetőségeit, hogy az ember miként tekinthet magával egyenlő lényként a nemzetileg más egyénre. És miként teheti akkor, ha mindketten egyazon ország állampolgárai, csak a más nemzetiségűek kevesebben vannak, azaz a liberális demokrácia döntéshozatali szabályai szerint leszavazhatóak nemzeti identitásuk alapkérdéseiben is? Tehát miért és miként mondhat le arról, hogy politikailag is érvényesítse nemzeti többségét? Ehhez magával morálisan egyenlőnek kell tekintenie a másik nemzethez tartozót, akit emiatt nincsen morális joga megfosztani nemzeti identitásának megtartásától és fejlesztésétől. Ezen a ponton

jutunk el az ember egyenlő nemzeti méltóságának eszméjéhez.

Valamint ahhoz a kérdéshez, hogy miként kerülhetne egyre több állam politikai közösségnek alapvető értéke közé. Hasonlóan a többi bevett emberi joghoz, miként tehetne szert ez is olyan jelentőségre az ember saját értékrendjében, hogy önnön szabadsága és egyenlősége veszélyeztetésének tekintse a mások nemzeti identitása elleni hatalmi fellépést. Ehhez mindenekelőtt el kell választani a nemzeti önazonosság azon elemeit, amelyek emberi jogi természetűek, azoktól, amelyek nem, sőt akár sértik is az emberi jogok értékrendjét. A nemzeti önazonosság komplex jelenség (több tekintetben hasonlóan a valláshoz), így vannak békés és agresszív alkotóelemei. És éppen ebben a problémában rejlik a nemzeti ellenségeskedés gyökere. Ugyanis a saját példájából kiindulva tudja minden nemzeti vezető – az értelmiségieket is beleértve –, hogy mennyire igazságtalan s támadó is tud lenni önnön nemzete. Ismeri agresszív szenvedélyeit, gondosan táplált gyűlöleteit, s nemritkán maga is erősíti azokat. Következésképpen a másikkal szemben is bizalmatlan. Ezt szokás nemzeti reálpolitikának nevezni, más megfogalmazásban a naivitás elvetésének. A nyelvi jogok kérdése pedig aligha választható el ettől az értékrendtől. A nyelvi jogegyenlőség kérdésének megítélése ugyanis szorosan kapcsolódik a nemzeti bizalmatlanság reálpolitikai értékrendjéhez.

A kötet tartalmazza a szimpózium vitaanyagát. Kontra Miklós hozzászólása példák illusztrálja az egyik nyelv államnyelvi státusának romboló hatását a többi, alárendelt helyzetbe kényszerített nyelvre.

Nádor is rámutat arra a különbségre, amely a családi nyelvhasználat és a között a szint között van, „aminek már gazdasági kihatásai is vannak”. A többség anyanyelvi joga a szerző által felvázolt kritikus helyzetben is érvényesül, „a kisebbség esetében viszont csak a kétnyelvűség a járható út”.

De a vitázók közt találjuk Ádám Antalt, Bruhács Jánost, Kovács Pétert és Visegrády Antalt is.

Andrásy György szándéka, a nyelvszabadság egyetemes emberi joggá nyilvánítása nyil-

vánvalóan nagyban hozzájárulna a nyelvi sokszínűség megőrzéséhez bolygónkon. Kétségkívül szabadabbá válnánk, ha a világ államainak számottevő része magáévá tenné azt az elvet, hogy másoknak is természetes joga anyanyelvének szabad használata, s az államoknak ezért kötelességük megteremteni ennek feltételeit. Ám ehhez az egyén nemzeti jogainak forrását is meg kell fogalmaznunk, amihez a nacionalizmus ellentmondásait is fel kell oldanunk.

Öllös László

Huszár Ágnes: Bevezetés a gendernyelvészetbe. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 98. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2009, 123 p.

A gendernyelvészet az alkalmazott nyelvészetnek egy viszonylag új résztudománya, amely a férfiak és a nők eltérő nyelvhasználatával, továbbá a két nemhez kapcsolódó – ugyan-csak különböző – kommunikációs sajátságokkal foglalkozik. Bár a férfiról és a nőről való gondolkodás a legrégebb korok óta foglalkoztatja az embereket, a társadalmi nemmel (azaz a *genderrel*) kapcsolatos tudományok intézményesüléséről csak a múlt század hetvenes éveitől beszélhetünk.

Huszár Ágnes *Bevezetés a gendernyelvészetbe* című könyve az első olyan bevezető s egyben áttekintő jellegű gendernyelvészeti mű, amely magyar nyelven foglalja össze a tudományterület alapismereteit és legfőbb felismeréseit. A kötet tizenkét, gondolatilag egymásra épülő részből áll, melyek mindegyikét olvasmányajánlások, illetve az egyes fejezetek tartalmára vonatkozó összefoglaló kérdések egészítik ki.

A könyv témáját felvezető fejezetben (A férfiak és a nők kommunikációs különbségeivel kapcsolatos vélekedések, 11–19. p.) a szerző bemutatja, milyen mítoszokkal magyarázza a perzsa és a görög mitológia, valamint a zsidó-keresztény gondolkodás a férfi és a nő létforma kérdését. Ezután filozófiai gondolatokat közöl a férfiról és a nőről, melyekkel azt bizonyítja, hogy a nőt mind az ókori filozófiai

gondolkodás, mind a középkori filozófia csökkentett értékű, másodlagos lénynek tartotta. A „férfinyelv” és a „női nyelv” mítosza a 16. és a 17. században terjedt el Európában; Huszár Ágnes a korabeli forrásokra hivatkozva felhívja a figyelmet arra, hogy az ebből az időszakból rendelkezésünkre álló komolyabb művek nem támasztják azt a feltételezést, hogy a nők és a férfiak más-más nyelvet beszélnének, de dokumentálnak bizonyos eltéréseket a két nem nyelvhasználata között. Az etnográfiai és antropológiai terepmunkán is alapuló kutatások szerint nincs szó külön férfi- és női nyelvről, csak ugyanannak a nyelvnek a férfiak és a nők által használt változatáról. A szerző ezután a 19. századi tudományos gondolkodás kezdeteit követve vizsgálja a női-férfi beszédmódról szóló véleményeket. Külön figyelmet fordít Otto Jespersen dán nyelvésznek a nők nyelvhasználatáról szóló „előítéletes” írására, melyben a nőkkel szemben megfogalmazott társadalmi előítéleteket vél felfedezni. A női és férfi nyelvhasználattal foglalkozó önálló kutatási terület kialakulását a 20. század hatvanas éveibe – többek között a női egyenjogúságért folytatott harc időszakába – helyezi. A gendernyelvészet úttörőjének Robin Lakoffot tartja, akinek máig nagy jelentőségű írásai a hetvenes évek első felében jelentek meg. A férfi és női nyelvhasználat különbségeit kutató új nyelvészeti diszciplínának az előzmények ellenére is csak az utóbbi két-három évtizedben sikerült intézményesülnie: kutatási programok, tanszékek alakultak a férfiak és a nők eltérő nyelvhasználatának vizsgálatára; a gendernyelvészet – kurzusok formájában – a legtöbb országban bekerült a társadalomtudományi karok kínálatába, a tudományterület eredményeit pedig alkalmazzák a társadalmi gyakorlatban és a közoktatásban is.

Az *Élettani különbségek a férfiak és a nők között és összefüggésük a nyelvhasználattal* (20–26. p.) című részt a biológiai nem fogalmával vezeti be a szerző, majd a közzétett tudományos kutatások és viták alapján megállapítja, hogy a férfiak és a nők agya valójában csak nagyon kevés mértékben különbözik egymástól, s hogy a nők és a férfiak verbális teljesítményében megmutatkozó eltérések okáért döntő mértékben az eltérő szocializáció a

felelős. Ezután a biológiai nemre épülő viselkedésmóddal, a társadalom által elvárt szereprepertoárral foglalkozik, mely erőteljesen különbözik egymástól az egyes társadalmakban, miközben rámutat arra a meghatározó tényre, hogy az egyes országok és kultúrák között hatalmas különbségek vannak abban a tekintetben, hogy mit várnak el egy nőtől vagy hogy mit engedhet meg magának egy nő. A nők és a férfiak közötti különbségeket a továbbiakban a következő aspektusokból vizsgálja Huszár: az észlelésben megmutatkozó különbségek, a viselkedésben a nyelvhasználattal közvetlenül nem összefüggő különbségek, a nyelvi képességekben megmutatkozó különbségek. Két harvardi neurológus vizsgálatának segítségével bizonyítja, hogy a férfiak és a nők beszédében megmutatkozó különbségek már gyermekkorban megfigyelhetők: a lányok például jobbak a verbális emlékezetet munkáltató tesztekben és a célzott szökeresésre irányuló feladatokban, s ritkábban fordulnak elő náluk a beszéd folyamat és a beszéd megértés zavarai, valamint a megkésett beszédfejlődés, mint a fiúknál. Ezek után felteszi a kérdést: Min alapszik a nők jobb nyelvi teljesítménye? A biológiai nemből fellelhető speciális képességeken vagy a társadalmi nem kialakulása során preferált viselkedésmódon? A szerző válasza egyértelmű: „Ehhez a biológiai különbségek nem elég nagyok. [...] Sokkal valószínűbb, hogy a nők biológiailag kedvezőbb adottságát (szexus) a társadalmi elvárásoknak megfelelő szerepvállalások (gender) felerősítik” (Huszár 2009, 26. p.).

A harmadik fejezetet (*A hangzó beszéd eltérései férfi és női beszélőknél*, 27–32. p.) a beszédet meghatározó biológiai adottságok áttekintésével vezeti be, majd a beszéd hangzásában megragadható különbségek felsorolásával folytatja Huszár Ágnes. Ez utóbbival kapcsolatban – felhasználva a nemzetközileg elismert beszéd kutatások eredményeit – megállapítja, hogy 1. a nők általános alaphangja anatómiai okokból magasabb, mint a férfiaké; 2. a nők és a férfiak beszéde a tempó tekintetében is eltérő (a nők általában valamivel gyorsabban beszélnek, mint a férfiak); 3. a férfiak beszéd közben többet hezitálnak, mint a nők; 4. a nők „levegősebb” ejtéssel beszélnek (a

hangképzés során folyamatos náluk a levegőkiáramlás); 5. a mondatfonetikai eszközökkel a nők gazdagabban élnek (dallamosabban, színesebben beszélnek, mint a férfiak). Érdekes színfoltja a fejezetnek az *A beszédhangok rendszerében megmutatkozó nemi különbségek* c. rész, melyben a szerző rámutat azokra a rendszerszerű eltérésekre, amelyek alapján bizonyos nyelvekben eltérő beszédhangot használnak a férfiak és a nők. Megemlíti például a kínai nőknél megfigyelhető „cicamicás hangzást”, amelyre jellemző a magánhangzók megnyújtása, a hehezetes mássalhangzók aspirációjának gyengítése s az éles palatálisok lágyítása. A fejezet végén felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a nők hangtani tekintetben is gyakran alkalmazkodnak a fejlett kommunikációs képességeket megkívánó munkapiac követelményeihez: ejtésmódjukat ilyenkor a normatív (hoz közel álló) ejtéshez igazítják. (Megjegyzés: Vizsgálatok bizonyítják, hogy a kiemelkedő kommunikációs képességeket, ezen belül a normatív ejtést megkívánó szakmákban [pl. telefonos ügyfélszolgálat] a nők sokkal jobban teljesítenek, mint a férfiak.)

A következő fejezet (*A nyelvtani nem hatása a társadalmi nyelvhasználatra*, 33–41. p.) a férfi és a nő nemi jelöltségre utaló lexikai, illetve grammatikai elemekkel foglalkozik. Ennek kapcsán Huszár Ágnes elsőként a nyelvtani nem és a természetes nem kifejeződését követi nyomon az egyes nyelvekben, majd a természetes nem kifejezésére szolgáló szóképzési lehetőségeket vonultatja fel az általa kiválasztott – köztük a nem kategóriája szempontjából kevésbé érzékenynek tartott finnugor – nyelvekben. A továbbiakban a férfira és a nőre utaló morfémák rendszerbeli összefüggéseit vizsgálja, ezzel kapcsolatban rámutat a férfiak és a nők sajátos s egymástól eltérő morfémahasználatára. A fejezet utolsó részében arra keresi a választ, vajon létrehozható-e nemileg semleges szöveg, vagyis hogy írhat-e valaki magáról úgy, hogy nem jelzi a saját nemét, vagy más személyről úgy, hogy nem fedi fel annak nemét. A válasz szinte kínálja magát: azokon a nyelveken (pl. a magyarban vagy a törökben), amelyeknek rendszeréből hiányzik a nyelvtani nem, ez könnyen megoldható, a nyelvtani nemmel ren-

delkező nyelvek (pl. a szlovák) esetében azonban ez nem lehetséges.

A *Modalitásbeli és szintaktikai eltérések, valamint lexikai különbségek a két nem beszédeiben* című részben (42–52. p.) előbb a férfi és a női nyelvhasználatra jellemző modalitásbeli, majd a lexikai eltérésekre irányítja rá a figyelmet a szerző. A modalitásbeli különbözőségeket a bizonytalanság nyelvi jelének tartott visszakérdezés szempontjából mutatja be, s külföldi szakemberek korpuszelemzéseit is figyelembe véve megállapítja, hogy a nők – éppen empatikusabb viselkedésük miatt – a visszakérdezést gyakrabban használják a szolidaritás és az udvariasság eszközeként, mint a férfiak. A nyelvi rendszer legváltózekonyabb részéről, a szókincsről úgy vélekedik, hogy elsősorban nem a férfiak és a nők, hanem inkább a területi és a szociálisan szerveződött csoportok nyelvhasználatát jellemzi leginkább az eltérő szóválasztás. A férfiak és a nők nyelvhasználatára irányuló empirikus vizsgálatok azonban arra engednek következtetni, hogy bizonyos szavak – pl. a trágárságok – gyakrabban fordulnak elő a férfiak nyelvhasználatában, mint a nőkben (bár a fiatalabb korosztályok tekintetében a fiúk és a lányok között csökken a különbség), míg az inkább nők által preferált lexikai egységek közé tartoznak pl. a kedveskedő megszólítások vagy a finom színárnyalatok megkülönböztetésére alkalmas melléknévek. A nők és a férfiak normakövető nyelvhasználatát vizsgálva Huszár Ágnes arra a megállapításra jut, hogy „a férfiak számára kevésbé fontos a normatív nyelvhasználat, kevésbé törekednek rá” (51. p.), a nőket azonban egyrészt a hagyományos nyelvhasználat őrzőiként, másrészt nyelvhasználati újítóként tünteti fel. Úgy tűnhet, hogy a nők nyelvhasználatával kapcsolatban megfogalmazott két állítás ellentmondásban áll egymással, ám ez koránt sincs így, hiszen a nőknek nem azonos csoportjára vonatkoznak: a nyelvhasználati hagyományörzők elsősorban idősebb, vidéki asszonyok; míg a nyelvhasználati újítók fiatalabb, tanultabb, városokban élő nők, akik alkalmazkodnak a társadalmi érvényességű standard nyelvi-nyelvhasználati normákhoz.

A hatodik fejezetben (*A férfiak és a nők által együttesen és külön-külön használt szö-*

vegtípusok áttekintése, 53–60. p.) arra világít rá a szerző, hogy milyen típusú – írott és beszélt nyelvi – szövegeket alkalmaznak a két nemhez tartozó személyek. Elsőként a kizárólagosságot, tiltást és megengedést sugalmazó szövegműfajok nemek szerinti megoszlását mutatja be az egyes kultúrák esetében, illetve a természeti népek körében; majd a humoros szövegek nemek szerinti használatát kíséri figyelemmel. Az utóbbiak nemi megoszlására vonatkozó kutatások azt bizonyítják, hogy a férfiak általában többet viccelődnek, mint a nők; s indulataikat, agresszivitásukat gyakran vezetik le durva, szexuális töltetű viccekkel. (Ennek nyilvánvaló oka a viccelődés és a hatalom kapcsolata, s tudvalevő, hogy a munkahelyek élén Európa nagy részén is férfiak állnak). A nők a viccelődést általában baráti társaságokra vagy egyéb csoportokra korlátozzák – az ilyen alkalmakkor sokszor mesélnek kudarcikról is –, s a férfiak vicces erőfitogtatásaival szemben ők inkább hajlanak az öniróniára (57. p.).

A *női és férfi, valamint a vegyes nemű csoportok társalgásának jellemző jegyei* című részben (61–64. p.) Huszár Ágnes a nemileg különböző beszélgetési stratégiák szempontjából vázolja fel a homogén női és férfi, valamint a heterogén csoportok spontán beszélgetéseinek jellemző jegyeit. Egyes felfogások szerint a nők és a férfiak kommunikációjának legfőbb különbsége abban áll, hogy a nők a beszélgetés legfőbb céljának a kapcsolatépítést gondolják, míg a férfiak a problémák közös megoldását. A szerző a jellemző jegyek feltárásakor a múlt század hatvanas, hetvenes és nyolcvanas éveiben végzett ilyen irányú vizsgálatok eredményeire hivatkozik, melyeknek közös megállapításai a következők: 1. a nők kevesebbet beszélnek, mint a férfiak; 2. a nőket gyakrabban félbeszakítják a férfiak; 3. a nők ritkábban határozzák meg a beszélgetés témáját; 4. a nők gyakrabban beszélnek egyes szám első személyben, a férfiak többet használják az általános alany valamely grammatikai formáját (61. p.).

A nyolcadik fejezetben (*Az udvariasság és a [nyelvi] agresszió a két nemnél*, 65–72. p.) az ún. homlokzattal kapcsolatos tevékenységek következményeivel foglalkozik a szerző. A

magyar nyelvű szakirodalomban a *homlokzat* terminus a kínai filozófiából származó *arc* fogalom megfelelője, s olyan énképet jelent, amelyet társadalmilag jóváhagyott tulajdonságok jellemeznek. Egyes elméletek szerint az ember a saját magától kialakított énképet – azaz homlokzatot – próbálja meg a környezete felé közvetíteni, s mindent elkövet azért, hogy az ezt is tükrözze vissza. Ennek érdekében viselkedik például udvariasan másokkal, s ugyanezt várja a kommunikációs partnertől is. Az egyes társadalmak alapvetően különböznek egymástól abban, hogyan viselkednek egymással a polgárai. A nemi szerepek szerinti társadalmi normákra való szoktatás már gyermekkorban elkezdődik: a kisgyerekek szívesen játszanak ún. szerepjátékokat – pl. érdekesnek talált tevékenységeket utánoznak –, amelyek nagyon fontosak a beszédképesség fejlődésének szempontjából. Huszár ennek kapcsán rámutat a fiúk és a lányok eltérő nemi szocializációjára, mégpedig külön-külön az óvodás- és az iskoláskorú gyermekek, valamint a serdülők közösségeiben, miközben a serdülőkort mind a társadalmi, mind a nyelvi szocializáció szempontjából kiemelkedő jelentőségűnek tartja. Véleménye szerint ekkor alakulnak ki ugyanis a nemi szerepekhez kapcsolódó repertoárok, ekkor válik a gyermek férfivá vagy nővé.

A következő rész témája és címe: *A nő és a férfi testi megjelenése a nyilvános térben* (73–82. p.). A szerző a két nemnek a nyilvános térben való megjelenését az egyes országok joghagyományára vezeti vissza. Közvetett módon éppen ezzel hozza kapcsolatba, hogy az egyes kultúrák eltérően szabályozták a nő és a férfi külső megjelenését, pl. a ruházódást vagy a női és a férfi test megjelenését a különböző korok emberábrázolásaiban. A férfiak és a nők azonban nemcsak öltözködésükben vagy más külső jegyeikben különböznek egymástól, hanem más módon is lépnek kapcsolatba egymással, s máshogy fejezik ki magukat a beszédet kísérő jelek tekintetében is. A két nem eltérően használja, s másként is értelmezi a kommunikáció nem verbális elemeit: a fejtartást és a mimikát, a gesztusokat, a testtartást és a testmozgást. Huszár ugyanakkor hangsúlyozza, hogy nem beszélhetünk

univerzális női vagy férfi nem verbális viselkedésről, hiszen az egyes kultúrákban jelentős különbségek figyelhetők meg a nem verbális minták között is.

A foglalkozások kommunikációigényének felértékelődése és ahogy a két nem alkalmazkodik hozzá című fejezetben (83–92. p.) Huszár Ágnes azt vizsgálja, hogyan állják meg a helyüket a férfiak és a nők a kommunikációra épülő munkakörökben. A munkáltatók vélekedése szerint a nők alkalmasabbak a kommunikációigényes munkára, mint a férfiak, mivel jobban meg tudnak felelni a kommunikációs munkakörökhöz kapcsolódó olyan követelményeknek, mint pl. a kedvességet, rokonszenvet, ugyanakkor magabiztosságot sugárzó hang vagy a gyors kapcsolatteremtés. A szerző a továbbiakban áttekinti a munkavállalók nemek szerint megoszlását a foglalkoztatás egyes szféráiban, majd nyomon követi a nemek arányát a múlt század elejéig kizárólag férfiterületnek számító politika szférájában s a hozzá lazábban kapcsolódó érdek-képviselési szervezetekben. Az egyes nagy foglalkoztatási területekre vonatkozó adatok alapján kijelenti, hogy elsősorban az oktatás és az egészségügyi szolgáltatások irányában figyelhető meg a szakma elnőiesedése, míg világszerte jóval alacsonyabb a nők aránya a törvényhozó hatalomban, s az érdek-képviselési szervezetekben sem kiegyensúlyozott a nemek aránya. A munkahelyi hierarchiában – függetlenül a foglalkoztatási területtől s attól a tényről, hogy ma a friss diplomások között több a nő, mint a férfi – szintén a férfiak kerülnek vezető posztokba: Huszár statisztikai adatokra hivatkozva állítja, hogy a közép- és a felső vezetés között található az a szűrő, amelyen csak a férfi munkavállalók jutnak át.

A következő részt (*A nő és a férfi helye a különböző társadalmakban és ennek nyelvi lenyomata*, 93–103. p.) a két nem nyelvi viselkedésének s az eltérések felsorolásának és leírásának szenteli a szerző. Megjegyzi, hogy a férfiak és a nők eltérő névhasználatukkal (l. például a férjes nők névhasználatát) eleve különbözőképpen lépnek fel a társadalmi térben, s a megszólítási szokások szintén aszimmetrikus formákat mutatnak a nők hátrányára. A nyelv szóállománya által sugallt szemlélet

szerinte szükségszerűen beleszövődik a szövegekbe, ezeken keresztül pedig a gondolkodásba. A nyelvbe kódolt nemek közti diszkriminatív különbségtéves, a szexizmus a közönség szókincsében is megnyilvánul: a férfiakat normának, a nőket eltérésnek tekinti. Huszár felhívja a figyelmet arra, hogy a nők és a férfiak jogosulatlan megkülönböztetésének elemeit fel kell tárni, és kritika tárgyává kell tenni, miközben a nyelvkritika szűkebb értelemben irányulhat konkrét lexikai egységekre, tágabb értelemben pedig magára a nyelvhasználatra.

Az utolsó fejezetet (*A különbségek magyarázata alkalmos elméleti keretek: biológiszti-kus és szocializációs magyarázatok*, 104–111. p.) a társadalmi nemek közötti különbségeket magyarázó felfogások bemutatásával indítja a szerző: míg a biológiszti-kus érvelés szerint az eltéréseket a nemi hormonok, valamint a különböző testi felépítés okozza, addig a szocializációs nézet szerint a nemileg specifikus viselkedés kialakulásában a szociális tanulás játszik döntő szerepet. Ezután felvázolja a fenti elméleti keretekhez szorosan kapcsolódó, a nők és a férfiak eltérő kommunikációjáról alkotott modelleket – lásd deficithipotézis, dominanciaelmélet, differenciahipotézis, (de)konstrukciós modellek –, s feltárja e nézetrendszerek lényegét. A fejezetet a gendernyelvészeti kutatások további feladatainak kijelölésével s a perspektívák latolgatásával zárja.

Huszár Ágnes könyve hasznos gendernyelvészeti alpműként szolgálhat a bölcsészet-, valamint a társadalomtudományi képzésben, de jó szívvel ajánlom a magukat fejleszteni kívánó magyartanárok figyelmébe is, akik – főként az általános iskola felső tagozatában, valamint a középiskolában – a kiadvány segítségével alkalmanként érdekesebbé, vonzóbbá tehetik a gyakran laposnak, unalmasnak tűnő magyarnyelv-órákat. Rajtuk kívül ajánlom a kiadványt mindazoknak, akiket egyszerűen csak érdekelnek a nyelv és a társadalmi nem összefüggésének kérdései, valamint a nők és a férfiak eltérő kommunikációja s ennek jellemző jegyei.

Misad Katalin

Paládi-Kovács Attila (főszerk.)–Flórián Mária (szerk.): Magyar néprajz nyolc kötetben I. 2. Táj, nép, történelem. A magyar népi műveltség korszakai. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009, 745 p.

A magyar néprajztudomány voltaképpen áttekinthető összegzésekkel kezdődött. Csaplovics János egyetemes magyar (magyarországi!) szintézise¹ vagy Erdélyi János különösebb előmunkálatok nélküli, mégis az egész magyar nyelvterületet felölelő gyűjteménye² szemléletes példái ennek. Csak ezeket követte a fokozatos és folyamatos szakosodás, az egyes részterületeken belüli egyre jelentősebb elmélyülés. A 19. század végére, a 20. század elejére a magyar néprajz (etnográfia és folklórisztika egyaránt) kiépült intézményrendszerrel bír, komoly kutatási (rész)eredményeket felmutató, nemzetközileg is elismert tudományszakká vált. Ekkorra megteremtődött, sőt indokoltta vált az addigi eredmények átfogó összefoglalása és mind magyar, mind nemzetközi szinten való bemutatása. Miközben készültek e szintézis előmunkálatai (gyakorlatilag, különféle formákban és elképzelések mentén az 1920-as évektől), illetve a végül is elfogadott koncepció szellemében íródtak az egyes részfejezetek, tovább folytak természetesen a mélyfúrászerű részletkutatások is. Így aztán, amikor az 1930-as években megjelent *A magyarság néprajza* köteteinek első kiadása,³ némi túlzással élve,

1. Csaplovics János: *Ethnographiai Értekezés Magyar Országról. Tudományos Gyűjtemény*, 1822, III. 37–65. p.; IV. 3–50. p.; VI. 79–87. p.; VII. 45–51. p. [új, reprint kiadás: Hála József szerkesztésében, Paládi-Kovács Attila utószavával 1990-ben jelent meg az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának publikációjaként Budapestben]; illetve úő: *Gemälde von Ungern I–II*. Pesth, Verlag von E.A. Hartleben, 1829.
2. Erdélyi János: *Népdalok és mondák I–III*. Pest, Kisfaludy Társaság, 1846–1848. /Magyar Népköltési Gyűjtemény/
3. Czákó Elemér (szerk.): *A magyarság néprajza I–IV*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1933–1937. [a későbbi, reprint kiadásokat nem számítva összesen három kiadásban látott napvilágot. Ebből a másodikikat és harmadik már Viski Károly szerkesztette, és a harmadik némileg átdolgozott]

az akkori magyar etnográfiai és folklorisztikai kutatási eredményekhez viszonyítva a maga statikus leírásaival, pozitivistá szemléletével szinte elavultnak hatott. Nem csoda hát, ha a háború után viszonylag gyorsan felvetődött egy új Magyarország néprajza megírásának az ötlete (1955), majd az 1960-as évektől kezdve különféle tervezetek is születtek, és folyamatosan végbementek bizonyos előkészítő munkálatok is (ezekről Paládi-Kovács Attila többek között a most konkrétan ismertetendő kötet⁴ Előszavában is viszonylag részletesen számol be). Egyeztetések, (több esetben interdiszciplináris) tudományos tanácskozások valósultak meg, a Magyar Tudományos Akadémia Ortutay Gyula által létrehozott Néprajzi Kutató Csoportja gondozásában egy kiadványsorozat is megjelent az 1970–1980-as években, *Előmunkálatok az Új Magyarország néprajzához* címen. A kezdetben hatkötetesre tervezett szintézis végül is nyolc (illetve hát, amint majd látni fogjuk: kilenc) kötetre sikeredett, s első darabja 1988-ban hagyta el a nyomdát. A megjelenés azonban nem a kötetek számozásának a sorrendjében, hanem a kéziratok elkészülte időrendjében történt.⁵

4. *Magyar néprajz nyolc kötetben I. 2. Táj, nép, történelem. A magyar népi műveltség korszakai.* Főszerk.: Paládi-Kovács Attila. Szerk.: Flórián Mária. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009, 745 p.
5. Az egyes kötetek Budapesten, az Akadémiai Kiadó gondozásában jelentek meg, így ezt a tényt külön-külön nem jelzem: I. 2. *Táj, nép, történelem. A magyar népi műveltség korszakai.* Főszerk.: Paládi-Kovács Attila. Szerk.: Flórián Mária (2009); II. [Anyagi kultúra 1.] *Gazdálkodás.* Főszerk.: Paládi-Kovács Attila. Szerk.: Szilágyi Miklós; III. *Anyagi kultúra 2. Kézművesség.* Főszerk.: Domonkos Ottó. Szerk.: Nagybakay Péter (1991); IV. *Anyagi kultúra 3. Életmód.* Főszerk.: Balassa Iván. Szerk.: Füzes Endre–Kisbán Eszter (1997); V. *Folklór 1. Magyar népköltészet.* Főszerk.: Vargyas Lajos. Szerk.: Istvánovics Márton (1988); VI. *Folklór 2. Népzene, néptánc, népi játék.* Főszerk.: Dömötör Tekla. Szerk.: Hoppál Mihály (1990); VII. *Folklór 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság.* Főszerk.: Dömötör Tekla. Szerk.: Hoppál Mihály (1990); VIII. *Társadalom.* Főszerk.: Paládi-Kovács Attila. Szerk.: Sárkány Mihály–Szilágyi Miklós (2000).

Nota bene: a sorszámilag legelső kötet (ha elkészül) a legutoljára megjelent lesz. Ami, történetileg szemlélve voltaképpen mellékes, ám ha belegondolunk, hogy a legelsőként megjelent kötet és az utolsó között (most már) minimálisan több mint két évtizedes időbeli távolság van, azért nem egészen szerencsés, ha az alapozó tanulmányok (amelyekre, elméletileg, a többinek épülnie kellene) voltaképpen a mai napig nem jelentek meg. Arról már nem is beszélve, hogy közben egy rendszerváltás is végbement... Megjegyzem, mindez nem a szervezők, főszerkesztők, szerkesztők munkájának a kritikája, hanem (nagyon is ismervé ezt a, több szerzőt megmozgatni próbáló élethelyzet) az együttérzés kifejeződése akar lenni.

Az egyes kötetekről jelentek már meg ismertetések, recenziók, kritikák (persze korántsem annyi és olyan mélységű, mint amit egy ilyen meghatározó jelentőségű vállalkozás megérdemelt volna),⁶ így a továbbiakban első-sorban a legutóbb megjelent, a sorozat darabjait tekintve második, pontosabban az első, kettébontott „kötet” második darabjáról lesz szó. Mivel azonban egy, a történetiség okán átfogó munka a jelen ismertetés tárgya, amelynek lehetnek (és kellene is, hogy legyenek!) kapcsolódási pontjai, ne adj’ isten akár átfedései is a többi kötettel, időnként szűkségszerű lesz némi elkanyarodás.

A kötetet Paládi-Kovács Attila Előszava után az ugyanő által írott bevezető fejtegetések sora nyitja, *Források, módszerek, eredmények a népi műveltség történeti kutatásában* címen. Utóbbi voltaképpen a kezünkbe adott kötet módszertani előzményeit, elméleti hátterét, irányait hivatott megadni. Áttekinti a történetiség jelen-, illetve jelen nem létét a magyar néprajzon belül, a társtudományi kapcsolódásokat, külföldi példákat, problémákat sorakoztat fel. Noha kifejezetten sehol nem definiálja, hogy voltaképpen mit is kutat a néprajz, szövegéből ez mégis kiolvasható: „döntően a kétkézi munkából élő, adózó, robotoló emberek csoportjainak” (amit a „nép”-nek tart) a kul-

6. Jelen sorok szerzőjétől például: *Magyar néprajz nyolc kötetben.* VIII. Társadalom. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2. évf. (2000) 3. sz. 195–198. p.

túrját, mégpedig elsősorban annak „szegényesebb, régiesebb világát” (17. és 14. p.) vizsgálja a néprajz. Pedig tulajdonképpen nem is az a kérdés, hogy mit tekintünk „nép”-nek. Egy másik helyütt a szerző nagyon helyesen megjegyzi, hogy ez, mármint a „nép” „történetileg változó kategória, melynek tartalma koronként más és más” (15. p.). No már most ha ez igaz, márpedig nagyon úgy tűnik, hogy az, akkor minek is vizsgáljuk a történetiségét? A legoptimistább helyzetben is minden egyes korszak bemutatásánál újra kellene definiálni a „nép”-et. Ráadásul ahogy arra Paládi-Kovács Attila is rámutat a „16–17. századi nagyasszonyok” kenyérsütésének és kelengyekészítésének, valamint a népdalokat, pásztornótákat éneklő 19. századi Tisza menti földbirtokosok szemléletes példáin keresztül (15. p.), ezek a népszerű vonások nem csak a „nép”-nek definiált társadalmi csoportok köréből ismertek. Ezért aztán talán nem is azzal kellene bibelődni, hogy a „nép” fogalmát definiáljuk, hiszen azzal még nem jutottunk közelebb a népi kultúrához, hanem ezt a sajátos kultúrát kellene valahogy meghatározni. Ez pedig – úgy tűnik – nem társadalmi osztályokhoz, rétegekhez, csoportokhoz köthető. Annál is kevésbé, mert ha elfogadjuk, hogy ezeknek a bizonyos (tudatosan leegyszerűsítve a meghatározást) kétkezi munkából élő rétegeknek a kultúráját vizsgálja a néprajz, akkor az sem teljesen igaz. Hiszen ezeknek a rétegeknek, csoportoknak, osztályoknak a kultúrája egy részét (keskenyebb vagy szélesebb sávját) olyan elemek töltik ki, amelyek nem azonosíthatóak semmilyen népi vagy akár csak népszerű kultúrával. Ezekkel (legalábbis hagyományosan) nem is foglalkozik sem az etnográfia sem a folklorisztika. A vizsgált társadalmi rétegek egyedei ismerik már elég régen az egyszerűt, tudnak mindenféle operettmelődiákat, éppen időszzerű slágereket stb., de ezek behatóbb vizsgálatával a folklorisztika rendszeren nem foglalkozik, pedig még a népi kultúra, a folklor egyéb jelenségeihez hasonlóan variálódnak is. Mindamelllett, ahogy arra fentebb már történt utalás, a más, „nép”-nek semmiképpen nem definiálható társadalmi rétegek körében olyan jelenségek is jelen voltak/vannak, amelyek magas- vagy hivatásos vagy elit kultúráként

szintén nem határozhatóak meg (különbéle hiedelmek, viccek, anekdoták, szokások ismerete stb.). Történetileg távolabbi korokat nézve ez az összefonódás még erőteljesebbnek látszik (gondoljunk csak a több kutató által is oly plasztikusan leírt farsangi népünnepekre, amelyeken a pórnép és az uralkodó osztály magával az uralkodóval az élen együtt mulatott). A megoldás vélhetően ennek a speciális kultúrának a definiálásában van, amit (mivel a „népi kultúra” kifejezést tudatunkban már túlságosan lefoglalta a „paraszi kultúra”) populáris kultúrának nevezünk. Populáris: mint népszerű, mint a nép által előnybe helyezett forma. Ennek definiálására már történetek kísérletek, Paládi-Kovács Attila is említ néhányat, ám a végső szó még nem mondatott ki. Most nem is lehet célunk, hogy tovább foglalkozzunk ezzel a problematikával, de hangsúlyozni szeretném, hogy a történetiség finomabb megragadásához is használhatóbb lenne a populáris, mint a szűkre foglalt, részben lejárattott népi kultúra fogalma.

Hogy ennek a kultúrának (nevezzük akár népinek, akár populárisnak, noha nem mind egy!) mi a története, időben miként alakult, véleményem szerint semmi köze a „nép” időszemléletéhez. Annak, hogy a történészek szerint mikor zajlott a harmincéves háború, semmi köze ahhoz, hogy a benne részt vevő katonák ezt miként élték meg, s tudták-e egyáltalán, hogy az adott pillanatban épp hányat írnak... Egyébként meg, gondolom, nincs néprajzkutató, aki a történetiséget (a változásokat, a fejlődést, alakulást, módosulásokat) egy adott kultúrán vagy annak részterületen belül komolyan gondolva teljesen figyelmen kívül óhajtana hagyni. Ezért tartom rendkívül fontosnak a kötet által felvetett problémát. Az aztán már más kérdés, hogy valóban így módon kellett-e a történetiség kérdését megoldani. Főleg hogy a történetiség mint rendezőelv az egyes előző (pardon: következő) kötetekből sem hiányzik. Nagyon helyesen. A már megjelent tematikus kötetekben olvashattunk például a népzene, a néptánc történeti rétegeiről (VI. kötet), a magyar népmese történeti rétegzettségéről, a monda történeti kialakulásáról, a népballada eredetkérdéseiről (V. kötet), a szőlészet-borászat történeti

rétegeiről, az ekeformák fejlődéstörténetéről (II. kötet) és így tovább.

Jelen kötet belső szerkezete viszont nem a tárgykörök szerinti bemutatáson, hanem a kronológiai áttekintésen alapszik. Négy nagyfejezetben (1. Előzmények a 10. századig; 2. 11–15. század; 3. 16–18. század; 4. 1848–1945), tárgykörökre lebontva (társadalom, gazdálkodás, település és építkezés, kézművesség, viselet, táplálkozáskultúra, szöveges folklór, zene, tánc, szokás- és hitvilág stb.) mutatja be az egyes jelenségek adott korszakra vonatkozatható jellemzőit. Az egyidejű különidejűség szempontjait figyelembe véve a kötet szerzői arra törekedtek, hogy ne az egyes jelenségek megléte, ismerete legyen a mérvadó, hanem a domináns vagy alárendelt volta. Hogy mennyire sikerülhetett, nincs ember, aki ezt tárgyilagosan el tudná dönteni. Ami azonban ennél sokkal inkább zavar ebben a történeti tablóban, az az, hogy a 20. századi jelenségeket az esetek túlnyomó többségében úgy kezeli, mint ha Trianon nem is létezett volna, mint ha 1918/1920-ban nem következett volna be a magyar népi kultúra alakulásában egy meghatározó törés, mint ha a Magyarország határain kívül rekedt magyar vagy magyar jellegű területek fejlődése nem indult volna el egy (legalábbis részben) másik úton. Az új országnevek (Csehszlovákia, Románia, Szerb Királyság stb.) gyakorlatilag elő sem fordulnak a kötetben! Amíg a korábbi korszakok tárgyalását a források hézagossága, egyenetlensége nehezíthette, addig ebben az esetben (a somorjasi A magyar népi műveltség a kapitalizmus korában: 1848–1945 című fejezetben) lett volna, legalábbis bizonyos témakörökhöz, az országhatárokon túli területekről, például a kulturális szétfejlődést is prezentáló használható forrásanyag, illetve legalább a problémát fel lehetett volna vetni. Nincs itt arra tér, hogy tételelesen az összes tárgykört végigjellemezzük, de néhány kiemelt téma bemutatása vagy legalábbis érintése elengedhetetlennek tűnik.

Az alapprobléma tehát, hogy 1918-at (illetve 1920-at) követően is az egyes részfejezetek szerzői általában úgy tesznek, mintha a korábbi állapotok lennének érvényesek, s miközben az előző időmetszetekben általában az egész magyar nyelvterületről (sőt az egész korabeli

Magyarországról) beszéltek, most ez leszűkül a mai Magyarország területére anélkül, hogy erre konkrét utalások történtek volna. Fél kézen megszámlálhatóak az olyan mondatok, mint a következő: „Az I. világháború és az államhatárok átrendeződése az állattartás hanyatlását idézte elő” (503. p.), amit aztán, értelemszerűen már a mai magyar államhatárok közti viszonyok leírása követ. Hogy mi történt az országhatáron kívül rekedt magyar területeken, arról nem kapunk információt. Adatok pedig volnának, hogy csak (szűkebb térségünkben maradvá) Angyal Béla, Fehérváry Magda vagy Pusko Gábor, illetve Viga Gyula munkáira utaljak.⁷ Tovább haladva a kötetben, de még mindig a gazdálkodás témakörénél maradvá, egyszer csak teljesen váratlanul megjelenik egy mondat, ami az összefüggéseket kevésbé ismerő olvasó számára véleményem szerint értelmezhetetlen. Az előzményekben a 20. század első harmadában a parasztbirtokos tökeszegénységéről van szó (gondolom: úgy általában), ami banki hitel felvételét tette szükségessé a parasztgazdák számára, s ez sok esetben árveréshez vezetett. „A Sarlósfiatalok 1930-ban már 'bankrabszolgaságot' emlegettek az elárverezett dél-szlovákiai parasztbirtokok láttán” – olvashatjuk (521. p.). Mellesleg Dél-Szlovákiának ez az egyetlen, konkrét említése a kötetben. Tovább haladva, a szülőkkultúra taglalása kapcsán megtudhatja az olvasó (ha korábban nem tudta volna), hogy „az első világháborút lezáró békeszerződés értelmében Magyarország területének kétharmadát, lakosságának pedig egyharmadát veszítette el”. Ezt követően néhány sorban a borvidékekről, bortermelés piacairól, azoknak az időközben meghúzott határok általi elszigetelődéseiről is szó esik (527. p.).

Az efféle rövid kitérők azonban inkább kivételnek számítanak, s általánosságban inkább

7. A további konkrét irodalmi hivatkozások szétfejtésének egy recenzió kereteit, ezért attól most eltekintek. L. Juhász Ilona néprajzi bibliográfiaköteteiben, valamint a Fórum Kisebbségkutató Intézet honlapján található, alapvetően szintén L. Juhász Ilona által karbantartott néprajzi bibliográfiában bőséges vonatkozó anyagot talál az érdeklődő: www.foruminst.sk

az időközben meghúzott határok figyelembe nem vétele a jellemző az egyes témakörök összefoglalásaira. Jellemző a következő idézet: „A két világháború között az ország sok vidékén a lakáskultúra tovább őrzi hagyományos paraszti jellegét. Még a virágos bútor is kelenőd. Használatát és előállítását korabeli fotók, évszámos darabok, leírások dokumentálják Erdélyben, Észak-Magyarországon, a Kisalföldön és a Duna mentén. Készülnek még a brsói előképek nyomán kialakult, kettős nagy girlanddal fémjelzett *bukovinai ládák Andrásfalván, többféle festett bútor a székelyföldi Vargyason, Kézdivásárhelyen, Bereczken, Csíkkarcfalván és Dánfalván [...]. ládák Komáromban...*” (585. p.), mintha tehát Trianon be sem következett volna. Közben pontosan tudjuk, hogy az első világháborút követő határ-meghúzással a komáromi asztalosipar is hanyatlásnak indult, nem beszélve a korábban prosperáló, Vágon történő fakereskedelemtől. A két világháború között a csehszlovák textil- és cipőipar olcsó termékei egyrészt a helyi magyar háziipart és kézművességet szorították vissza, másrészt a viselet alakulásában is fontos szerepet játszottak. Ezek és más tényezők már a második világháború kitöréséig (tehát alig két évtized alatt!) alaposan átalakították a dél-szlovákiai magyarok mindennapi (ha úgy tetszik: népi) kultúráját, kezdve a gazdálkodás bizonyos jelenségeivel, a lakáskultúrán és öltözködésen át egészen a táplálkozási szokásokig. Márai Sándor, meglepően éles szemmel, ezt már 1939 tavaszán, közvetlenül az első bécsi döntést követő visszacsatolás után észrevette: „A vendéglőkben sok ember, hangos szó, kirándulók és emlékezők: a felvidéki városokban most egy nemzedék keresi emlékeit. Az ebéd jó és olcsó, a kiszolgálás gyors és készséges, s mégis, az egészben van valamilyen árnyalati idegenség: ez még a másik stílus, ez az étterem, ez a modernség, ez az étlapnélküliség, ez az olcsó, kéretlen menürendszer... valahogy más minden az étteremben, mint a Duna másik partján. A személyzet figyelmes, de más-ként, mint odaát, az egészben van valami gyárias, tömegre beállított, s azt kell mondanom, hogy ez a modor, ez a stílus, ez az egész változás, melynek már csak az életformákban találni ízet és nyomát, nem is ellenszenves. Itt húsz

évig másként éltek az emberek, sok gond között, sok szenvedésben, s mindenestül tanultak egy újfajta életütemet, amely nem sokat kivételez. A demokrácia rejtélyes folyamat, s nem szabad összetéveszteni a rossz modorral. Ez a Bata-cipős demokrácia még rajtahagyta kézjegyét a visszakерült területek életformáin, s ha szelleme, hangja idegen is, azt kell mondanom, nem ez volt a legrosszabb, amit a csehek ellenünk elkövettek...”⁸

A magyar néprajz az elmúlt egy, másfél (de akár több) évszázad alatt nem éppen egyenmő, nem éppen azonos megbízhatósági fokú, de kétségtelenül irdatlan mennyiségű adatot halmozott fel. Ezeket az egyes részterületek specialistái időről időre értelmezik, újraértelmezik, a tudományszak éppen időserű állapothoz képest megkísérlik felhasználni. Időnként, mint láttuk, szintézisek is születnek, amelyek egyrészt a már említett speciális rész-tanulmányokra, másrészt magukra a nyers adatokra épülnek. És ezekből megszületnek az áttekintő összegzések (*A magyarság néprajza; Magyar néprajz nyolc kötetben*), amelyek egy időre megszbadják a tudományszak irányát, másfelől megmutatják azt, hogy melyik az a másik irány, esetleg más irányok, amelyeken haladni kellene vagy legalábbis lehetne. Olykor arra sarkalják ezzel a tudományszak képviselőit, hogy a mellény újragombolásának szükségességéről is elgondolkozzanak.

„...egy hiányait ismerő, de megvalósult vállalkozás többet ér száz kitűnően elgondolt, de megvalósíthatlanul maradt, talán soha meg sem valósuló, ki nem próbált tervezetnél” – írja Paládi-Kovács Attila, a kötet főszerkesztője a szóban forgó kötet előszavában. Megállapításával maradéktalanul egyet tudok érteni. Csak azzal tudunk mit kezdeni, ami elkészült. Legfeljebb a hiányzó gombokat majd fölvarrjuk, s azt a bizonyos mellényt meg újragomboljuk. Hiszen erről (is) szól a tudomány...

Liszka József

8 Márai Sándor: Jókainál. In uő: *Ajánédék a végzettől. A Felvidék és Erdély visszacsatolása*. Budapest, Helikon Kiadó, 2004, 180–183. p. (idézett hely: 181. p.)

L. Juhász Ilona: Neveitek e márványlapon... A háború jelei. (Adalékok a világháborús emlékjelek etnológiai szempontú értelmezéséhez). Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010, 406 p. /Jelek a térben, 3/

A néprajzi kutatómunka célja mindig a kultúra kutatása. Ez alapvonalait tekintve két módon lehetséges. Az egyik az, ha a kutató egy kisvilág belsejéből indul, egyre több, egyre nagyobb kört (jelenséget) vonva be a vizsgálódásba – a kiindulópont körül. A másik pedig kívülről kezdődik, valamilyen szempont szerint kiválasztott jelenség-halmaz számbavételéből indulva jut egyre beljebb, mélyebbre – fokozatosan szűkítve a koncentrikus köröket.

L. Juhász Ilona jelen munkája az utóbbit követi. Többször is utal rá, hogy az igazi mélyfúrást még ezután tervezi, és a könyvében felhalmozott anyag ezt meg is követeli, stabil rendszerezése lehetővé is teszi.

A jelenségek, amelyekkel foglalkozik, állandó (vagy állandóságra szánt) elemei egy terület köztartományainak. Ugyancsak állandóak, immár nem változtathatók a források, amelyekből kötetét anyagát gyűjtötte: az írott sajtó (74! újság, folyóirat) már befejezett, megírt cikkei, tudósításai.

Persze nem pusztán újságcikkek csoportokba rendezéséből áll a kötet. Az olvasó érdeklődését leginkább azzal tartja végig ébren, hogy olyasmint tesz meg, amit máskor is, mások is, másként is megtehettek volna, de... Az állandóan szemünk előtt levő, sokszor szemünk látára szűlő jelek mögé néz. L. Juhász Ilonához hasonló kutatói hajlam is szükséges ahhoz, hogy valaki efféle munkára vállalkozzék.

Lássuk végre, mit is kapunk a könyvtől.

Témáját már az alcím is elárulja: a háború jelei. A kutatómunka a szerző látóterébe került, a két világháborúhoz kötődő emlékjelek dokumentálásával kezdődött. („Az utamba kerülő objektumokat módszeresen lefényképeztem, valamint a világhálónak köszönhetően is sok hasznos információhoz jutottam” – írja a 9. oldalon.) A jel, emlékjelek fogalma alatt érti: „...a háborús emlékjelek funkcióját betöltő valamennyi objektumot: emlékműveket, emléktáblákat, a szakrális kisemlékek kategóriájába sorolható emlékjeleket (kereszteteket,

feszületeket, szentek szobrait, haranglábakat, harangokat, kápolnákat stb.), kopjafákat/ emlékoszlopokat, illetve a háború áldozatainak sírjeleit (katonákét és civilekét egyaránt), valamint katona- és hadifogoly-temetőket is.” (12. p.), ám a sírjelek és temetők idetartozó anyagát ezúttal nem teszi közzé, hatalmas adathalmazról lévén szó. Bizonyára a rendkívül gazdag anyag áttekinthetősége érdekében az emlékjeleket időben is csoportosítja, azokat a következő 5 egységre bontja:

1. Az első világháború időszaka: 1914–1918

2. Az első Csehszlovák Köztársaság időszaka: 1918–1938.

3. Az 1938-as visszacsatolástól 1944-ig

4. 1945–1989

5. Az 1989-es rendszerváltástól napjainkig

Kutatásának térbeli, földrajzi keretét Dél-Szlovákia magyarok lakta déli sávja adja. „A kutatott terület az első világháború idején az Osztrák–Magyar Monarchia része volt, majd a világháborút követően Csehszlovákiához került. 1938-ban visszacsatolták Magyarországhoz, majd 1945 után ismét Csehszlovákia része lett.” (241. p.) Jóllehet olyan jelek is bekerültek a gyűjteménybe, amelyek települését 1938-ban nem csatolták vissza, ám a szerző bizonyára számíthat annyi konszenzusra, hogy a terület alatt a téma iránt érdeklődő olvasó ugyanazt érti, mint ő maga.

A kutatás módszerét elsősorban annak forrásai, a feldolgozott periodikumok határozzák meg, azok hírei tulajdonképpen – a néprajzi módszerek között gyakoribb – „adatközlői” információk feladatát töltik be.

A mintegy 400 oldalas kötet nyitó, kutatástörténeti fejezete is árulkodik arról, hogy noha szó szerint is az utcán hevert a téma korábban is, kutatására kevesen vállalkoztak. A következő fejezetekből a fent említett öt csoport alkot átlátható szerkezetet, a végén kiegészítve az emlékművek állíttatóiról, készítőiről és feliratairól szóló fejezettel.

Egy-egy fejezetben belül először mindig a történelmi eseményt, tehát az emlékjelekállítás (elvi) okát magát olvashatjuk, igazán lényegre törően, érthető tömörítésben. Ezt az emlékjelek bemutatása követi, tulajdonképpen altípusok szerint.

Az első világháború kapcsán több altípust találunk már az állíttatás első korszakában is: a nemzeti áldozatkészség szobrai, a király-szobrok és egyéb királyábrázolások, a hősök ligete, parkja, az emlékkutak és a harctéri festészet alkotják a tipológiai sort.

A bemutatás sorrendjében követik ezeket a visszacsatolás utáni évekhez kötődő országzászlós emlékjelek, a második világháborúsak, a szocializmus évtizedei alatt készült emlékjelek, majd az 1989 után készült ún. folklorizmus-kopjafák.

Külön nagy fejezetet alkotnak a holokauszt emlékjelei, a zsidó és a roma holokauszt, valamint a zsidómentők emlékjelei.

A szakrális kisemlékek, jóllehet formailag nem tartoznak a háborús emlékjelek közé, funkciójukat tekintve lehetnek emlékjelek. Emléktáblák, keresztetek, szentek szobrai, képoszlopok, kápolnák, haranglábak tartoznak többek között ebbe a csoportba.

Minden fejezetből kiderül – mert a szerző figyelme erősen irányul erre –, hogy valójában ki is, miért is állíttatta az emlékeket. Ezeknek a köztéri alkotásoknak a szemlélésekor vélhetően eszünkbe sem jut feltenni effajta kérdéseket. L. Juhász Ilona munkájából megtudhatjuk, hogy például az érintett, a háborúban hozátartozóikat elvesztő családok egyszerű szándéka a legritkább esetben vezet egyenes úton az emlékjelig. Ahogyan a történelem vagy akár az emberi emlékezet is szerkesztett, nem „spontán”, önmagától létező dolog, ugyanúgy megvolt, megvan az emlékjelek állíttatásának a magasztos céllal nemegyszer nehezen összehangolható, mondhatni anyagias gyakorlata. A társadalom egyes rétegeit képviselő vagy képviselőket kisajátítani akaró politikai erők számára például olykor-olykor eszközként szol-

gáltak. Az első, a háborús hősök előtt tisztelgési akaró eredeti szándék nemegyszer olyanira eltért a kiindulóponttól, hogy nem a hősök, hanem az állíttatók neve került a jelre.

A formai változatosság kapcsán is fény derül a könyvből arra, hogy ha nem is minden esetben, de tendenciaszerűen volt jelen a gyakorlatban a készletből válogatás, a katalógusból rendelés. Persze ez még nem zárja ki, hogy azoknak a családoknak, akik a háborúban elvesztették szeretteiket, ezek az emlékjelek tisztán „csupán” az emlékezés jelei – ám gyakran nem ők a sajtó útján véleményt formálók.

És ez csak a bonyolult szövet egyik szála... A szerző olyan irányban tervezi a munka folytatását, hogy az itt közölt anyag elemeinek mai fizikai létezését, kultuszteremtő funkcióját, „rituális” jelentőségét a helyben, az emlékjelekkel együtt élő közösségek szempontjából elemzi tovább. A Mellékletben közölt, a kötet teljes terjedelmének nagyjából felét kitevő, szó szerint idézett sajtóanyag, valamint a helynévmutató terjedelme is sejteti, hogy szövet „élő” szála is várhatóan erős lesz.

L. Juhász Ilonát a közelmúltban Györffy István Emlékéremmel tüntették ki. Ezt a kitüntetést a mai Magyarország határain kívül élő magyarok kultúrájának kutatását összefogó Györffy István Néprajzi Egyesület a kiemelkedő teljesítményt nyújtó kutatóknak ítéli oda. Ha L. Juhász Ilona korábbi munkáit ezúttal nem vesszük is tekintetbe, csak ezzel a legújabb kötetével is sokat mond a szlovákiai magyar tájak kultúrájáról, méghozzá időtálló alapaossággal. Nagy öröm, hogy ez a tudomány intézményei számára is látható.

Gecse Annabella